

Eclectisch en toch nieuw. De uitvinding van het Belgisch parlement in 1830-1831

HENK DE SMAELE

Het is al vaker opgemerkt met wat een gemak en tempo de Belgische revolutionairen van 1830 een grondwet schreven die pas 140 jaar later voor het eerst ingrijpend zou worden herzien. Op 4 oktober 1830 riep het Voorlopig Bewind de onafhankelijkheid uit, op 6 oktober werd een commissie aangesteld die een voorontwerp van grondwet moest maken, op 16 oktober — na vijf dagen vergaderen — was dat voorontwerp klaar, op 4 december startte het Nationaal Congres met de bespreking van de teksten, die op 7 februari 1831, na twee maanden, werden goedgekeurd. Vier maanden na de onafhankelijkheidsverklaring had België een grondwet. Die was bijgeschreven door een groepje twintigers en dertigers.¹ Originaliteit was voor de auteurs evenwel geen prioriteit. Dat werd ook ruiterlijk toegegeven. Meer zelfs, dat vele rechtsregels al eerder beproefd waren, werd veeleer als een voordeel gezien. De Belgische rechts-historicus John Gilissen vond ongeveer 40% van de Belgische grondwetsartikelen terug in de Nederlandse grondwet van 1815 en nog eens 35% in de Franse grondwet van 1830.² De grondwetscommissie had beide teksten op de werktafel liggen en plunderde ze naar hartelust. Daarnaast waren er nog andere inspiratiebronnen, zoals de Franse grondwet van 1791. De Belgische grondwet van 1831 is dus letterlijk samengeraapt, bijgeschreven. De instellingen, waaronder het parlement, waren dus het resultaat van haastig kopieerwerk, *copy and paste*, zo lijkt het wel. Erg diep en lang moest er over de institutionele vormgeving kennelijk niet worden nagedacht.³

Doctrinaire anglofilie en republikeinse francofilie

Dat was ook zo. De uitvinding van het Belgisch parlement hoefde niet zo lang te duren. De *founding fathers* van onafhankelijk België waren het over de meeste dingen eens. Zo stond het vast dat de Belgen van een maximale individuele vrijheid moesten genieten. Lijstjes van die individuele vrijheden waren al langer in omloop, zeker sinds de Amerikaanse en Franse Revoluties. Veel tijd moest daaraan niet worden

¹ Over het voorbereidend werk en de samenstelling van de grondwetscommissie, zie W. van den Steene, *De Belgische grondwetscommissie (oktober-november 1830). Tekst van haar notulen en ontstaan van de Belgische grondwet* (Brussel, 1963).

² J. Gilissen, 'La constitution belge de 1831. Ses sources, son influence', *Res publica*, X (1968) speciaal nummer, 107-141.

³ Zie ook de karakterisering door Etienne Constantin de Gerlache, voorzitter van het Nationaal Congres: 'On a choisi dans les constitutions existantes et particulièrement dans la charte française actuelle, les dispositions qui ont paru s'approprier le mieux à notre pays; on y en a ajouté beaucoup d'autres qui sont désirées par les meilleurs publicistes européens. ... Il [le projet] ne renferme rien ou presque rien de nouveau', in: E. Huyttens, *Discussions du Congrès national de Belgique, 1830-1831* (5 dln.; Brussel, 1844-1845) I, 324.

verspild. Natuurlijk moest een onafhankelijk gerecht die individuele rechten ook bewaken en afdwingbaar maken. Scheiding der machten was evident geen nieuwe uitvinding. Ook over de principiële scheiding tussen Kerk en Staat waren de meeste revolutionaire leiders het eens. En dat de macht van de vorst moest worden ingeperkt, stond al helemaal buiten discussie, zoals het ook evident was dat de oppositie vrij spel moest krijgen. Waarom had men anders een revolutie ontketend? De ideeën van de leiders van de opstand waren ook al lang bekend, uitgeschreven en theoretisch onderbouwd. De meeste basisregels van het nieuwe bestel waren dan ook in hoge mate vanzelfsprekend. En voor de concrete formuleringen kon men een beroep doen op een aantal bestaande teksten, die hier en daar werden aangepast en verscherpt.

De bouwstenen waren dus voorhanden. En de Belgische architecten gingen eclectisch te werk. Volgens E. H. Kossmann leidde dat tot een neogotische constructie.⁴ Ik durf te betwijfelen of dat wel een adequate beschrijving is van het Belgische parlementaire bouwwerk. Alhoewel er zeker Congresleden waren die Kossmann gelijk zouden hebben gegeven. Pierre Seron, die nog secretaris was geweest van Danton, ergerde zich bijvoorbeeld aan de archaische opvattingen van de meeste van zijn collega's. Dat die archaische opvattingen zo toonaangevend waren, was volgens de republikein Seron dan weer een gevolg van het gedweep met het Engelse voorbeeld. Het Engelse volk, zo zei hij, 'wordt ons steeds voorgesteld als het meest verlichte, wijze en vrije volk. Maar eigenlijk, als men zonder vooroordeel die zogenaamde modelregering onderzoekt, dan ziet men niets anders dan een gotisch bouwwerk dat de moderne beschaving onwaardig is en op het punt staat in te storten.'⁵ Het was voor Seron dan ook een groot vraagteken waarom de Belgen zich zouden laten inspireren door een bouwvallig Engels voorbeeld, terwijl er toch recentere, solidere en meer modieuze modellen voorhanden waren. Seron dacht dan in Amerikaanse, maar vooral Franse richting.⁶

Seron had zeker gelijk wanneer hij opmerkte dat de Belgische Constituante Groot-Brittannië beschouwde als het grote voorbeeld. Liberale juristen en filosofen op het Europese continent waren allemaal min of meer Anglofiel. Ook de meeste achttiende-eeuwse Verlichte filosofen hadden trouwens hun inspiratie geput uit het Engelse politieke model. Montesquieu was daarvan een perfect voorbeeld, en Montesquieu was, zo toonde de Belgische historica Annelien de Dijn meermaals aan, ook dé autoriteit voor de Belgische politici van de eerste helft van de negentiende eeuw.⁷ Maar ook Benjamin Constant, de tweede meest geciteerde politieke denker in het Belgisch Nationaal Congres, twijfelde niet aan de superioriteit van de Britse constitutie. Deze voorliefde voor Engeland had een reële impact op de werking van de Constituante en

4 E. H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België* (2 dln.; Amsterdam-Brussel, 1986) 137.

5 Nationaal Congres, zitting van 3 januari 1831: Huyttens, *Discussions*, II, 15.

6 De liberaal Eugène Defacqz merkte op 14 december 1830 geprikkeld op: 'On s'aveugle sur ce qui frappe les yeux et l'on porte au loin ses regards: on laisse de côté sa propre histoire pour aller chercher des exemples à l'étranger. Ainsi, on nous parle sans cesse de l'Angleterre, des Etats-Unis d'Amérique, de la France', in: Huyttens, *Discussions*, I, 423.

7 A. de Dijn, 'A pragmatic conservatism. Montesquieu and the framing of the Belgian constitution (1830-1831)', *History of European ideas*, XXVIII (2002) 227-245.

op de architecturale vormgeving van het nieuwe bestel. Radicalen als Seron vreesden voor een Belgisch bouwwerk met Tudorbogen, een neogotische constructie dus, zoals Kossmann schreef.

De ideeënstrijd tussen Francofielen en Anglofielen was geenszins een typisch Belgisch fenomeen. Het was een afspiegeling van wat er tegelijkertijd gebeurde in Frankrijk, waar liberaalgezinde Anglofielen de degen kruisten met radicale republikeinen, een strijd die de hele negentiende eeuw zou voortduren. In het Engelse kamp bevonden zich Constant, Prosper de Barante, Mme de Staël, François Guizot, Alexis de Toqueville, Ernest Renan, Lucien-Anatole Prévost-Paradol. In het tegenovergestelde kamp bevonden zich Jean-Jacques Rousseau, Emmanuel Sieyès, Louis Blanc, Alphonse de Lamartine, Alexandre Ledru-Rollin, Jules Michelet.⁸ Twee politieke paradigma's stonden inderdaad lijnrecht tegenover elkaar. Dat is vooral als historicus, met een veilige tijdsafstand, duidelijk te zien. De meningsverschillen draaiden vooral rond de invulling en definiëring van begrippen als 'natie', 'staat' en 'representatie'.⁹

Binnen het 'republikeinse' (dus: anti-Britse) kamp vond men het vooral belangrijk dat er een politiek systeem werd uitgedacht dat zou garanderen dat de wet de uiting zou zijn van de volkswil, een idee dat voor het eerst grondig werd uitgewerkt door Jean-Jacques Rousseau die grote invloed uitoefende op het Franse republicanisme. De 'volkswil' was een 'volonté générale', een 'algemene wil.' Het was de wil van de natie die aan niets anders dacht dan aan het belang van de natie. De volkswil of wet kon dus enkel tot stand komen als alle participanten aan de discussie hun eigen persoon vergaten en louter 'nationaal' dachten. De wet moest dus tot stand komen op een algemeen, nationaal, 'staats' niveau, ver van de zorgen om de eigen streek, ver van de bekommernissen om familiale belangen of het eigen gezin. Want, daar waren de republikeinen van overtuigd, de eenheid van de natie moest steeds worden bevochten op de oude, machtige instellingen: de kerk, de corporaties, de standen, de lokale aristocraten. De staat moest derhalve als een autonome instelling worden gesteld tegenover de burgerlijke samenleving met haar atavistische reflexen, traditionele machtsverhoudingen en eng particularisme.¹⁰ Precies in die staat zou de natie tot leven en aanschijn komen. In de wet zou de natie een stem krijgen.

Ten onrechte wordt steeds opnieuw herhaald dat de Franse republikeinen à la Rousseau tegenstanders waren van politieke representatie. Het tegendeel is waar. Zonder representatie was er immers geen natie. Sieyès week helemaal niet af van zijn grote inspirator Rousseau toen hij beweerde: 'De nationale integriteit gaat niet vooraf aan de wil van het verenigde volk, wat niets anders is dan zijn representatie. De

⁸ J. R. Jennings, 'Conceptions of England and its constitution in nineteenth-century French political thought', *The historical journal*, XXIX (1986) 65-85.

⁹ De volgende uiteenzetting steunt in belangrijke mate op eerder gepubliceerde inzichten; zie vooral H. de Smaele en J. Tollebeek, 'Politieke representatie. De geschiedenis van een begrip', in: *Idem, Idem*, ed., *Politieke representatie* (Leuven, 2002) 9-31 en H. de Smaele, 'Politiek als hanengevecht of cerebraal systeem. Ideeën over politieke representatie en de invoering van de evenredige vertegenwoordiging in België (1899)', *BMGN*, CXIV (1999) 328-357.

¹⁰ Zie over dit aspect van de Franse traditie in het politieke denken in contrast met de Britse traditie: C. Laborde, 'The concept of the state in British and French political thought', *Political studies*, XLVIII (2000) 540-557.

eenheid begint dáár. Er is dus niets hoger dan de representatie; enkel zij is een georganiseerd lichaam. Het verspreide volk is geen georganiseerd lichaam, het heeft geen wil, geen gedachte, geen eenheid.’¹¹ In het republikeinse, anti-Engelse discours was de natie dus een ‘georganiseerd lichaam.’ Maar dat ‘georganiseerd lichaam’ ontstond pas door de representatie. Met andere woorden, enkel op het niveau van de staat was er sprake van een natie. De natie werd in Parijs gevormd.

Dat die natie als ‘georganiseerd lichaam’ kon ontstaan, was te danken aan de Franse Revolutie, die immers het ‘oude’, gedegeneerde Franse lichaam van standen en corporaties had geliquideerd. En dat was nu precies wat men weigerde te doen in Engeland. Ook in Groot-Brittannië had men het graag over *the political body*, maar daar bedoelde men dan het organisch gegroeide geheel mee van *boroughs* en *counties* en enkele universiteiten. En het waren deze lokale ‘gemeenschappen’ die in het parlement waren vertegenwoordigd via een ingewikkeld kiessysteem. In Frankrijk had men met dit soort van vertegenwoordiging komaf gemaakt. Het land werd opgedeeld in nieuwe administratieve eenheden die de oude *comtés* en *duchés* doorkruisten. De verkiezingsregels waren eenvormig. Bovendien werd gestreefd naar geheime stemming, alweer een duidelijk verschil met Engeland, waar de kiezers in het openbaar hun stem uitbrachten. Daar waren het immers de lokale gemeenschappen die werden vertegenwoordigd. En als alle gemeenschappen waren vertegenwoordigd en dus de Britse pluriformiteit in het Londense Lagerhuis tot uiting kon komen, zouden de staat en de wet niet verdrukkend worden. Bovendien was er ook nog het Hogerhuis als vertegenwoordiging van de aristocratie, een klasse met grote politieke ervaring. De natie werd in Engeland — of in de pro-Engelse theorie over Engeland — derhalve als een ‘georganiseerd lichaam’ voorgesteld dat aan de politieke vertegenwoordiging voorafging. De Engelse natie bestond sinds eeuwen, was ‘natuurlijk’ en ‘organisch’, en geen politieke en artificiële creatie.

Het is belangrijk om in te zien hoe in beide ‘modellen’ — het Franse en het Britse — de natie een ‘holistisch’ concept is. De natie is met andere woorden meer dan de som van de delen. In het Franse, republikeinse model wordt die holistische eenheid bereikt in de Volksvergadering, in de Staat. In het Britse model wordt die holistische eenheid gesitueerd in het organische volkslichaam.

Eclecticisme in de praktijk

Terug nu naar de Belgische Constituante. Zoals gezegd speelde zich ook daar een kamp af tussen Anglofiele liberalen en Francofiele republikeinen, een kamp waarin de liberalen uiteindelijk het sterkste en het talrijkste bleken. Toch wil ik ook aantonen hoe vrij geruisloos en zonder veel tegenstand cruciale kenmerken uit zowel het Britse als het Franse model in de Belgische constitutie binnenslopen. Dit leidde tot een zeer specifieke, uitzonderlijke combinatie. Het was in die zin dat het eclectisch recycleren van grondwetsartikels heeft geleid tot een erg originele constructie.

¹¹ Geciteerd en vertaald in De Smaele en Tollebeek, ‘Politieke representatie’, 20. Voor een goede bespreking van het representatieconcept van Sieyès, zie ook K. M. Baker, *Inventing the French Revolution. Essays on French political culture in the eighteenth century* (Cambridge, 1990) 244-250.

De ‘Britse’ kenmerken springen in het oog. Ondertussen waren deze ‘Britse’ kenmerken natuurlijk ook breed doorgedrongen op het continent, onder andere in de Nederlandse grondwet van 1815 en de Franse grondwet van 1830. De invloed ging dan ook niet rechtstreeks uit van de Britse constitutie. Met ‘Britse kenmerken’ worden veeleer die eigenschappen bedoeld die perfect passen binnen de Anglofiele constitutionele theorie (die in belangrijke mate van Franse liberale, ‘doctrinaire’ makelij was en die in België grote weerklank kreeg).¹² Als ‘Britse’ kenmerken van de Belgische grondwettelijke orde kunnen gelden: het tweekamerstelsel, de monarchie, de *checks and balances*, de ministeriële verantwoordelijkheid, het cijnskiesrecht. Het is wel opvallend dat sommige van deze elementen de meeste weerstand en discussie uitloekten. Zo werd er heftig gediscussieerd over de monarchie, alhoewel het snel duidelijk was dat de grote meerderheid de vestiging van de monarchie zou steunen en een presidentieel regime zou afwijzen. Ook het cijnskiesrecht zorgde voor debat, waar republikeinen en liberalen andermaal in conflict kwamen. Maar vooral het tweekamerstelsel was erg omstreden. De francofiele republikeinen verdedigden de enkele Volksvergadering. Zo bijvoorbeeld de Luikse jurist Stanislas Fleussu, die redeneerde:

Vandaag is de natie één, haar belangen zijn ondeelbaar, het is daarom dat de wetten algemeen zijn, verplicht voor iedereen. ... De natie is één, niet verdeeld in klassen, de belangen van de enen zijn dan ook de belangen van de anderen, en hieruit volgt dat er ook eenheid moet zijn in de nationale representatie.¹³

De republikeinen werden andermaal in de minderheid gesteld, maar toch leed ook de voorbereidende commissie op dat vlak een kleine nederlaag. De Senaat werd niet die afspiegeling van het Britse House of Lords die de grondwetscommissie had gewenst. De Hoge Vergadering zou weliswaar worden bevolkt door de rijksten van het land, maar de leden ervan zouden worden verkozen en niet worden benoemd door de koning.

Algemeen kan zeker gezegd worden dat de Belgische Congresleden zich lieten leiden door het Anglofiele liberalisme van Constant die had gewaarschuwd voor ‘een erg overdreven idee van het algemeen belang, het algemene doel, en de algemene wet-

¹² Voor de invloed van het Franse op het Belgische liberalisme, zie voornamelijk R. Demoulin, ‘De liberale stroming tijdens het Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830) en de Omwenteling van 1830’, in: A. Verhulst, H. Hasquin, ed., *Het liberalisme in België. Tweehonderd jaar geschiedenis* (Brussel, 1989) 29-38 (vnl. 32-33). Het is trouwens opvallend dat ook in het Nationaal Congres reeds — in een verwijzing naar het Franse parlement — over ‘doctrinaire liberalen’ werd gesproken; vgl. de uitval van Alexandre de Robaulx naar de ‘doctrinaires’ op 2 maart 1831 geciteerd in E. Picard, *Histoire du suffrage censitaire en Belgique depuis 1830* (Brussel, 1882) 31-32. E. H. Kossmann had het dus verkeerd voor toen hij schreef: ‘Op de Belgische liberalen werd in die vroege tijd de benaming [doctrinaires] nog niet toegepast’ (*De Lage Landen 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België* (2 dln.; Amsterdam-Brussel, 1986) I, 177. Voor een korte situering van de Franse doctrinaires, zie P. Raynaud, ‘Le libéralisme français à l’épreuve du pouvoir’, in: P. Ory, ed., *Nouvelle histoire des idées politiques* (Parijs, 1987) 203-214; A. Craiutu, ‘Between Scylla and Charybdis. The ‘strange’ liberalism of the French doctrinaires’, *History of European ideas*, XXIV (1998) 243-265. Een uitgebreide, klassieke studie is P. Rosanvallon, *Le Moment Guizot* (Parijs, 1985). Zie verder ook het recente themanummer ‘French liberalism and the question of society’, *History of European ideas*, XXX (2004) i.

¹³ Stanislas Fleussu op 14 december 1830: Huyttens, *Discussions*, I, 437.

geving.¹⁴ Hier lag precies de betekenis van het liberale pluralisme: de instellingen moesten erop gericht zijn om zoveel mogelijk verschillende stemmen te laten horen. De natie sprak nu eenmaal niet met één stem. Dat was precies wat ook de Belgische liberalen steeds weer herhaalden in de Constituante. De verschillende deelbelangen moesten vertegenwoordigd kunnen worden. Zo waarschuwde de filosoof en jurist (en latere rector van de Brusselse universiteit) Pierre van Meenen dat men, in het enthousiasme van de opstand, wel het gevoel kon hebben eensgezind te zijn, ‘maar wacht tot de kalmte is teruggekeerd en ieder terug aan zijn eigen kleine belangen en kleine passies begint te denken.’¹⁵ Jean-Baptiste Nothomb had het over ‘twee klassen mensen’, ‘zij die hun arbeid verkopen en zij die haar betalen.’ Het was belangrijk dat beide klassen ook hun plaats kregen binnen de vertegenwoordigende instellingen.¹⁶ Als de wet volgens het republikeinse dogma als de expressie van de volkswil zou worden opgevat, dan zou die wet in geen tijd de expressie worden van de wil van één groep — de talrijkste of machtigste — en dat leidde tot onvrijheid.¹⁷

De ‘Britse’ kenmerken waren dus opvallend aanwezig in de Belgische constructie. Maar anderzijds werden ook belangrijke ‘Franse’ elementen ingevoerd. En dat gebeurde zonder tegenspraak en haast ongemerkt. Het meest opvallend was op dat vlak de introductie van de formule ‘alle machten gaan uit van de natie’ in artikel 25 van de grondwet. Dat deze bepaling werd opgenomen is verrassend, omdat noch de Nederlandse grondwet van 1815, noch de Franse grondwet van 1830 de frase nog gebruiken. Men moest voor deze bepaling teruggrijpen naar de *Déclaration des droits de l’homme et du citoyen* uit 1789 en de Franse grondwet van 1791.¹⁸ Door expliciet terug te grijpen op deze oudere teksten, werd aangeknoopt bij de Franse revolutionaire traditie en werd de volkssoevereiniteit in de Belgische grondwet ingeschreven.¹⁹ Opmerkelijk is vooral dat dit gebeurde zonder enige tegenkanting. Het artikel werd zonder discussie aangenomen.²⁰ Het is pas nadien dat de Belgische liberalen de draagwijdte van deze Franse, republikeinse bepaling zijn gaan inzien. Geholpen door hun Franse doctrinaire collega’s zijn de liberale Belgische rechtsgeleerden er dan in geslaagd de volkssoevereiniteit uit de grondwet weg te redeneren. Daarin zijn ze geslaagd door de uitvinding van een totaal nieuwe distinctie, die tussen ‘volkssoevereiniteit’ en ‘nationale soevereiniteit.’²¹ Ze zijn dan gaan beweren dat de *founding fathers* niet de volkssoevereiniteit

14 B. Constant, *Ecrits politiques*, M. Gauchet, ed. (Parijs, 1997) 354-355.

15 Pierre van Meenen op 14 december 1830: Huyttens, *Discussions*, I, 429.

16 Jean-Baptiste Nothomb op 14 december 1830, *ibidem*, 425.

17 Zie bijvoorbeeld Masbourg op 14 december 1830 (*ibidem*, 460) en Henry op dezelfde dag (*ibidem*, 457-158).

18 Gilissen, ‘La constitution’, 126-127.

19 Over het ‘politiek programma’ (met inbegrip van de volkssoevereiniteit) van de *Déclaration des droits de l’homme et du citoyen*, zie vooral J. K. Wright, ‘National sovereignty and the general will. The political program of the Declaration of Rights’, in: D. van Kley, ed., *The French idea of freedom. The old regime and the Declaration of Rights of 1789* (Stanford, 1994) 199-233.

20 Alleen de priester Vander Linden ‘lit un long discours dans lequel il s’élève contre la souveraineté du peuple et établit que toute puissance vient de Dieu, *omnis potestas a Deo*’: Huyttens, *Discussions*, II, 15 (zitting van 3 januari 1831).

21 Veel te weinig opgemerkt (zeker in de Belgische en Nederlandse historiografie) is het werk van G. Bacot, die aantoot hoe de doctrinaire liberalen in Frankrijk in de loop van de negentiende eeuw het

hebben ingeschreven in de grondwet, maar de nationale soevereiniteit.²² Dat is onhoudbaar als men de debatten van het Nationaal Congres erop naleest en de politieke theoretici uit die tijd bestudeert. Maar toch blijven de Belgische handboeken staatsrecht steeds die negentiende-eeuwse liberale mythe herhalen.

Maar laten we in 1830 blijven. Want er waren nog 'Franse' elementen binnengedrongen in het Belgische institutionele bouwwerk. Oorspronkelijk niet voorzien door de grondwetscommissie, maar nadien als amendement ingevoegd, is de bepaling dat 'de leden van de beide Kamers de Natie vertegenwoordigen, en niet slechts de provincie of de onderverdeling van de provincie die hen hebben aangeduid.'²³ Dat is bepaald iets anders (en ik denk dat een aantal Nederlandse auteurs dit verschil hebben onderschat) dan het Nederlandse artikel 'De Staten-Generaal vertegenwoordigen het gehele Nederlandse volk.' Niek van Sas stelt dat de historiserende institutionele terminologie (Staten-Generaal) van dit artikel verhult dat eigenlijk wordt aangeknoopt bij het moderne, centrale representatieprincipe zoals dat ook in artikel 30 van de Bataafse Staatsregeling van 1798 was opgenomen.²⁴ Maar eigenlijk is het Nederlandse grondwetsartikel niets meer dan een herhaling van een eeuwenoude representatieformule. Ook Willem van Oranje hield in 1576 reeds de Staten-Generaal voor dat zij 'het universeel lichaam van heel het volk representeerden.'²⁵ Wat anders is in de Franse republikeinse formulering is dat nu de individuele volksvertegenwoordiger een representant wordt (of geacht te zijn) van de hele natie. Precies daarom ook stapten de Franse revolutionairen af van de titel 'Etats-Généraux' of 'Staten-Generaal' en bedachten zij de nieuwe term 'Assemblée nationale' of 'Volksvergadering.' Elk verkozen lid van het parlement moest 'een representant van de hele natie' zijn. En dat sloot weer perfect aan bij de republikeinse theorie van Sieyès die in *Qu'est-ce que le tiers état?* had opgeworpen: 'Het recht om zich te laten representeren behoort de burgers slechts toe omwille van wat hen verenigt, niet omwille van wat hen onderscheidt.'²⁶ Pluralis-

onderscheid tussen volks- en nationale soevereiniteit hebben uitgevonden: G. Bacot, *Carré de Malberg et l'origine de la distinction entre souveraineté du peuple et souveraineté nationale* (Parijs, 1985). Voor de Belgische context, zie de meer omstandige bespreking in H. de Smaele, "Omdat we uwe vrienden zijn". Religie en partij-identificatie 1884-1914' (Onuitgegeven dissertatie; Leuven, 2000) 29-38.

²² Over het vermeende onderscheid tussen volkssoevereiniteit (*souveraineté du peuple*) en nationale soevereiniteit (*souveraineté nationale*), zie bijvoorbeeld D. Nakache, *Dictionnaire de politique/ Le présent en question* (Parijs, 1979) 306-307; H. Portelli, *Les régimes politiques européens. Étude comparative* (Parijs, 1994) 16; M. Perturé, 'Souverain/Souveraineté nationale/Souveraineté populaire', in: A. Soboul, ed., *Dictionnaire historique de la Révolution française* (Parijs, 1989) 993-994; N. Bobbio, *L'Età dei diritti* (Turijn, 1997) 107-108. Voor België: A. Alen, *Algemene beginselen en grondslagen van het Belgische publiek recht. Boek I. De instellingen* (Brussel, 1988) 43-45; R. Senelle, *La constitution belge commentée. Textes et documents* (Brussel, 1974) 65; J. Gilissen, *Le régime représentatif en Belgique depuis 1790* (Brussel, 1958) 11-13.

²³ Artikel 32 van de Belgische Grondwet van 7 februari 1831.

²⁴ N. C. F. van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit 1750-1900* (Amsterdam, 2004) 463.

²⁵ G. Griffiths, *Representative government in Western Europe in the sixteenth century* (Oxford, 1968) 432.

²⁶ J. E. Sieyès, *Qu'est-ce que le tiers-état*, E. Champion, ed. (Parijs, 1888) 88.

tisch is deze maxime geenszins. Liberaal is zij evenmin. En Brits al helemaal niet.²⁷ Eveneens Frans en on-Engels was de tendens om het uitbrengen van de stem te individualiseren. Dat de verkiezingen werden gehouden in de bestuurlijke arrondissementen, die de oude geografische verbanden doorkruisten, moest daartoe bijdragen. Ook de geheime stemming (op dat ogenblik een erg on-Engelse manier van werken) bevorderde de onafhankelijkheid van de kiezer. Dit principe is niet in de grondwet terug te vinden, maar werd snel door het Nationaal Congres ingeschreven in de kieswet van 3 maart 1831. Stembiljetten waarin kiezers zich kenbaar maakten, waren ongeldig. Dit sloot aan bij de Franse doctrine dat de burgers, los van externe invloeden, hun meest bekwame medeburgers afvaardigden en belastten met de wetgevende taak. Tal van Franse historici, zoals Patrice Gueniffey en Pierre Rosanvallon, hebben deze sacralisering van de individuele stem indringend beschreven.²⁸ Veel Engelse auteurs, waaronder ook overtuigde liberalen, zouden de publieke stemming blijven verdedigen.²⁹ Het werd een goede zaak geacht dat de lokale gemeenschap kon toekijken terwijl de censuskiezers hun taak uitoefenden. Want de verkiezing draaide niet zozeer rond het algemeen belang en de natie, maar rond de vertegenwoordiging van het eigen deelorgaan.³⁰

Conclusie: een parlement zonder natie

Het Belgische parlementaire bouwwerk uit 1830-1831 bevatte dus Engelse én Franse stijlkenmerken. Dat lijkt enigszins inconsequent. Het bouwwerk werd daardoor wat hybride. Maar toch werkten de ontlenen aan beide systemen — hoe vreemd ook — in dezelfde richting. Aan de Engelse constitutie werden de liberaal-pluralistische kenmerken van de staatsinstellingen ontleend, terwijl de volkssoevereiniteit en de atomistische visie op het kiezerskorps van Franse origine waren. Daardoor verdween elk holistisch natieconcept uit de Belgische constructie. De organische eenheid van de natie werd immers 'geatomiseerd' door de kieswetgeving, terwijl de staat evenmin als een incarnatie van de natie — zoals het geval was in Frankrijk — werd opgevat. De originaliteit van het Belgische bouwwerk uit 1830-1831 was zijn betrekkelijke 'natieloosheid.' De wet behoorde niet de expressie te zijn van de volkswil, want dat was een gevaarlijk jacobijns principe dat leidde tot de tirannie van de staat. Maar ook

²⁷ Ook Edmund Burke heeft nooit beweerd dat de representant de vertegenwoordiger van de hele natie moet zijn.

²⁸ P. Gueniffey, 'Le cas de la Révolution française: des élections sans électeurs', in: N. Mayer, ed., *Les modèles explicatifs du vote* (Parijs, 1997) 45-64; P. Rosanvallon, *Le Sacre du citoyen. Histoire du suffrage universel* (Parijs, 1992). Verder ook: A. Garrigou, *Le vote et la vertu. Comment les Français sont devenus électeurs* (Parijs, 1992); M. Offerlé, *Un homme, une voix? Histoire du suffrage universel* (Parijs, 2002).

²⁹ Het meest bekend is natuurlijk het voorbeeld van John Stuart Mill, zie zijn hoofdstuk over 'Of the mode of voting' in *Considerations on representative government*: J. S. Mill, *On liberty and other essays*, J. Gray, ed. (Oxford, 1991) 353-363.

³⁰ Zie ook P. Pombeni, *Partiti e sistemi politici nella storia contemporanea (1830-1968)* (Bologna, 1994) 218-221; R. Romanelli, 'Electoral systems and social structures. A comparative perspective', in: *Idem*, ed., *How did they become voters? The history of franchise in modern European representation* (Den Haag-Londen-Boston, 1998) 1-36 (vnl. 9-10).

aan de basis was er geen natie. Er waren enkel individuele burgers, van wie de meest welstellenden politieke inspraak genoten. De Belgische institutionele vormgeving was eclectisch: er waren Engelse en Franse bouwstenen, maar uit beide modellen werden de holistische natiebegrippen genegeerd. Dat was de originaliteit van het Belgische bouwwerk uit 1831.

Het gezag van ‘mijnheer de voorzitter’ in de parlementaire cultuur van de negentiende eeuw

JOUKE TURPIJN

‘Mijnheer de voorzitter’ is de meest uitgesproken woordconstructie in anderhalve eeuw parlementaire geschiedenis. Kamerleden beginnen hun redevoeringen met deze woorden en proppen de woordconstructie in menige bijzin. Het is een vanzelfsprekende gewoonte, maar bij nadere bestudering ook een merkwaardige. Ook al heeft de voorzitter niets met een onderwerp te maken, toch wordt hij als een mantra opgeroepen. De huidige voorzitter — Frans Weisglas — deed in een interview met *NRC Handelsblad* van 15 januari 2005 een beroep op ‘het gezag van de Kamervoorzitter.’ Dat gezag was even vanzelfsprekend als het ‘mijnheer de voorzitter’: Weisglas verschaftte geen verdere uitleg dan dat zijn gezag voortkwam uit zijn rol als ‘uithangbord van de Tweede Kamer’ en ‘symbool van de democratie.’¹

In het tijdvak waarin de Tweede Kamer zich ontwikkelde was het gezag van de voorzitter niet vanzelfsprekend. Dat tijdvak was de negentiende eeuw. Tot nu toe is er weinig over negentiende-eeuwse Kamervoorzitters geschreven. Dat is niet verwonderlijk. Volgens het negentiende-eeuwse *Reglement van orde* mocht de voorzitter alleen redevoeringen houden als hij zijn zetel tijdelijk afstond aan een vervanger. Het aantal keren dat dit in de geschiedenis van het parlement daadwerkelijk gebeurde, valt op de vingers van één hand te tellen. Voorzitters mochten niet meepraten, hadden zodoende geen invloed van betekenis en waren daardoor weinig interessante studieobjecten.²

De centrale rol van de voorzitter enerzijds en het ontbreken van literatuur anderzijds vragen om een zoektocht naar het gezag van de voorzitter in de negentiende eeuw. Gezag staat hier voor de woordenboekbetekenis: ‘macht op grond van geestelijk overwicht.’ Dat ‘geestelijk overwicht’ is geen vaststaand, maar een organisch begrip, dat verkregen wordt uit bepaalde culturele regels en tradities.³ In de negentiende eeuw waren deze regels en tradities inzet van politieke strijd.

Van raadspensionaris tot voorzitter (1814-1842)

De invoering van het voorzitterschap verliep in de eerste jaren van de Tweede Kamer

¹ *NRC Handelsblad*, 15-1-2005, 41.

² J. G. Poppel, *Het reglement van orde van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Zijn geschiedenis en toepassing* (3e druk; Den Haag, 1950) 12-13 en 128-129. Voorbeelden van voorzitters die hun stoel tijdelijk verlieten: J. K. van Goltstein in: *Handelingen Tweede Kamer (HTK) 1849-1850*, 26-27; O. van Rees in: *HTK 1881-1882*, 1106-1108; D. Fock in: *HTK 1918-1919*, 2012.

³ *Van Dale. Groot woordenboek der Nederlandse taal* (12e editie; Utrecht-Antwerpen, 1992) 987. Een andere veelgebruikte betekenis van gezag als ‘een in de rechtsorde verankerde en omliggende bevoegdheid om uiteindelijk zo nodig door macht te handhaven beslissingen te nemen’ is minder van toepassing.